

OM SPRÅKLIG JÄMLIKHET

(Kolumn ÅU 23.7.99)

Lars Hertzberg

Ett arv från 60-talet är idén om det politiskt korrekta språket. Tanken var att vi bör bli uppmärksamma på hur våra språkvanor befäster vissa maktstrukturer. Det anses bl.a. att språkvanorna favoriserar ett manligt perspektiv. Vi borde följaktligen undvika att använda pronominet "han" när könet inte är bestämt. Vissa skribenter använder i stället alltid "hon". För att undvika könsangivelsen skriver man i engelska texter ibland t.o.m. "they" (de) trots att det är fråga om _en_ person ("they hurt themself"). "Chairman" (ordförande) ersattes av det neutrala "chairperson", och i Sverige har man (kvinna?) velat markera jämlikheten genom att använda beteckningen "sjuksköterska" också om manlig sjukvårdspersonal. (Ingen har dock föreslagit att beteckningarna "biskop" och "överste" överlag skulle ersättas med "biskopinna" och "överstinna".)

Reformer av det här slaget kan ge smålustiga tankeställare, men jag har svårt att tro att de har någon djup inverkan. Det rör sig om ytfenomen. Man kunde säga: ju lättare vi kan ändra våra språkvanor, desto mindre betydelse har de. (Vi kan ju också konstatera att jämlikhetsproblematiken i stort sett är densamma på svenskt och finskt håll, trots att pronomina i finskan inte är könsuppdelade.)

*

Vi hemfaller lätt åt ett slags essentialism i vår syn på orden. Härom året debatterades tilltalsorden i svenskan, och det fanns många som motsatte sig att "ni" används som hövlighetsform, eftersom detta ord under vissa tider haft en nedlåtande klang. Här fanns det en föreställning om att ordets mening är sammanvuxen med själva ordet och bestämmer hur det uppfattas, medan det avgörande i själva verket är hur ordet används. (Det är i vanliga fall nedlåtande att referera till en person som "denna kvinna" snarare än "denna dam", men det är inte ohövligt när prästen frågar "Vill du taga denna kvinna ... ?" och inte "Vill du taga denna dam ... ?")

Men det är ett lika stort misstag att betrakta språket som något rent konventionellt, något godtyckligt. Övergången till ett allmänt duande i svenskan skulle inte ha varit möjlig annat än som en del av mera omfattande förändringar i samhället, som samtidigt innebar att relationerna mellan individer förändrades. Det står inte den enskilda fritt att helt enkelt välja att uttrycka sig på det ena eller andra sättet. För att behärska distinktionen "du"/"ni" krävdes det ett utvecklat sinne

för den sociala hierarkins subtila nyanser. När distinktionen väl en gång har övergivits, är det lika svårt att återinföra den som det är att återställa en soppa till dess ursprungliga ingredienser.

Idén att vi via språket skulle kunna påverka tanken, dvs människors föreställningar och attityder, bygger på det felaktiga antagandet att språk och tanke, ordens mening och deras roller i våra liv, är två olika saker, så att vi genom det ena kan inverka på det andra. I själva verket verket är de två sidor av samma sak.

Däremot är förändringar i uttrycksvanorna ofta ett påtagligt *_symptom_* på förändringar i tänkesätten. Skummet på vattenytan låter oss se i vilken riktning vattnet strömmar, men vi tror inte för den skull att skummet bestämmer vattnets lopp.

*

Det finns andra asymmetrier i vårt språk som bättre låter oss ana hur djupt rotad olikheten mellan könen är. De flesta av oss har hört kvinnor berätta att de var pojkflickor i sin ungdom: de klädde sig som pojkar, deltog i pojkarnas lekar och var kanske oförvägnast av alla. De ville bli som sin far. Ofta hör det också till historien att deras föräldrar hade önskat sig en pojke. De här historierna emottas alltid i en viss anda: de är i själva verket en form av skryt. De bekräftar att det är gott gry i den som berättar historien. En sådan historia kunde utgöra första kapitlet i en bok med titeln "Varför jag är så framgångsrik".

Föreställ er i stället att en man berättar att han som barn var en mammas gosse. Hans föräldrar hade önskat sig en flicka. Han klippte hellre pappersdockor än spelade ishockey, kanske hade han långt hår och gick i flickkläder (i stil med vad som berättas om *_Ernest Hemingway_*). Den historien berättas ofrånkomligen i en annan anda: som en bekännelse om en skamlig hemlighet (och kanske som en förklaring till varför personen som vuxen blev en machoman).

Ingenting kan vara sundare än en flicka som vill vara en pojke. Ingenting kan vara osundare än en pojke som vill vara en flicka.

Hur de här berättelserna tas emot kan den enskilda inte påverka. Man kan inte *_välja_* att berätta den första berättelsen som en bekännelse eller den andra som skryt. Asymmetrierna finns i kulturen. Men man kan avstå från att betrakta sin barndom i dessa termer.

*

Det sades om UÇK-gerillan i Kosova (om det är sant vet jag inte) att man vägrade använda landminor därför att det enligt albanerna är omanligt att konfrontera sin fiende annat än öga mot öga, med vapen i hand. Vi skulle inte kunna uttrycka samma tanke genom att byta ut "omanligt" mot "okvinnligt" eller "omänskligt". Jag tror att vi alla har lätt att förstå tankegången, och i den meningen är vi delaktiga i den även om vi själva inte skulle uttrycka oss på det sättet. Detta visar att vi är öppna för att det finns en form av beundran som bara män kan bli föremål för. Män har, s.a.s., ett moraliskt företräde, som också kommer till uttryck t.ex. när vi förmanar någon genom att säga "Ta det som en man!" eller "Visa att du är en man!" (Jfr "Visa att du är en kvinna!".) En man är någon som, i sin egenskap av man, måste tas på allvar: vi kan kräva mera av män, men därför kan de också göra anspråk på större respekt.

Samma asymmetrier fanns redan i antiken. Det grekiska ordet för dygd, "areté" betydde, liksom latinets "virtus", framför allt förträfflighet i krig och i andra manliga värv. Det grekiska ordet för mod, "andreía", betydde samtidigt mandom: att vara modig är alltså att visa prov på den egenskap man bör kunna vänta sig av män.

Begrepp som "(o)kvinnlig", "en verklig kvinna" har inte en motsvarande moralisk användning, snarast har de att göra med personens sexualitet, medan begreppen "(o)mänsklig", "en verklig människa" uttrycker en helt annan form för beundran.

Den enda utvägen om man tycker att idén om mannens moraliska företräde är strunt (vilket jag gör) är att helt enkelt låta bli att använda de här uttrycksformerna. Fråga dig inte vad som anstår en man, utan vad som anstår en människa.